

4093

۱۰۰۰

۱
۱۰۰
۱۰۰۰

مروزی بر حکم فیلترینگ

(بر اساس فقه شیعه)

دکتر محمد مهدی محب الرحمان

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه	: محب الرحمان، محمد مهدی، ۱۳۶۱ -
عنوان و نام پدیدآور	: مروری بر حکم فیلترینگ (بر اساس فقه شیعه)/ محمد مهدی محب الرحمان.
مشخصات نشر	: قم: الرافد، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۰۰ ص.
بایک	: ۱۰۰۰۰۰ ریال 4-36-6593-600-978:
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: اینترنت -- سانسور
موضوع	: Internet -- Censorship
موضوع	: کامپیوترها -- کنترل دستیابی
موضوع	: Computers -- Access control
موضوع	: رسانه‌های گروهی -- قوانین و مقررات (فقه)
موضوع	: (Mass media -- *Law and legislation (Islamic law
موضوع	: رسانه‌های گروهی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع	: Mass media -- Religious aspects -- Islam
موضوع	: فقه جعفر
موضوع	: Islamic law. Ja'fari*
رده بندی کنگره	: TR ۱۳۹۷ ۲۴۳ م ۰۹
رده بندی دیویی	: ۰۴/۶۷۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۴۴۳۳۸۸

مروری بر حکم فیلترینگ بر اساس فقه شیعه

پدیدآورنده: دکتر محمد مهدی محب الرحمان

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۷ شمسی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۵۹۳-۳۶-۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه قیمت: ۱۰۰/۰۰۰ ریال

ناشر: الرافد

قم، خیابان معلم، معلم ۱۲، پلاک ۲۳

تمامی حقوق برای «مؤلف» محفوظ می‌باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.Ketab.ir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ
رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا
رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفُ لَنَا
وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (سوره بقره، آیه ۲۸۶)

تقدیم به:

(سلام الله عليه)

روح بلند حضرت امام خمینی

که حکومت اسلامی را، بعد از قرن‌ها، زنده نمودند.

فهرست

۷	 مقدمه
۱۵	 بخش اول: کلیات
۱۷	 گفتار اول: تاریخچه فیلتر و پیشینه عمیق
۱۹	 گفتار دوم: رابطه فیلتر کردن و منع دیگران
۱۹	 گفتار سوم: محدوده فیلتر
۲۱	 گفتار چهارم: مرجع تشخیص لزوم و اعمال فیلتر
۲۱	 گفتار پنجم: نسبت فیلتر و سلب اختیار
۲۲	 گفتار پنجم: تبیین موضوع و فرضیه تحقیق
۲۴	 گفتار ششم: ادبیات تحقیق
۲۷	 بخش دوم: حکم اولی فیلترینگ
۲۹	 مقدمه
۳۱	 دلیل یکم: حرمت ایذاء مؤمن
۳۲	 تطبیق بحث:
۳۳	 دلیل دوم: حرمت ظلم و تجاوز به حقوق دیگران
۳۵	 تطبیق بحث:
۳۵	 دلیل سوم: حق تسلط انسان بر خود
۳۹	 تطبیق بحث
۴۳	 نتیجه:

بخش سوم: دلایل جواز بمعنی الاعم فیلترینگ..... ۴۱

مقدمه..... ۴۳

یکم: جواز شرط در فروش اینترنت..... ۴۴

تطبیق بحث..... ۴۵

دوم: حرمت حفظ کتب ضاله..... ۴۶

تطبیق بحث..... ۵۳

سوم: خوب نهی از منکر..... ۵۶

تطبیق بحث..... ۵۸

فصل دوم..... ۶۲

فرع یکم: لزوم اقامه به منکر بودن سایت و تلویزیون..... ۶۳

تطبیق بحث..... ۶۸

فرع دوم: احتمال تأیید داشتن فیلتر..... ۶۹

تطبیق بحث..... ۷۴

فرع سوم: موجب ضرر و مفسده نبودن فیلتر..... ۷۵

تطبیق بحث..... ۸۴

فرع چهارم: لزوم اجازه از حاکم اسلامی..... ۸۵

نتیجه گیری..... ۸۸

منابع..... ۸۹

مقدمه

ظهور صنعت و فناوری ارتباطات، تأثیرات شگرفی را در جای جای زندگی مادی، و حتی اندیشه انسانی برجا گذاشته است. در این میان تأثیر دنیای مجازی بر حوزه‌های مذهبی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، به‌ویژه روابط و هنجارهای اجتماعی انکارناشدنی است. این مطلب ضرورت توسعه نهاد مختلف رسانه‌ها و ابزار جدید تکنولوژیک را دوچندان می‌سازد.

از سوی دیگر برنامه‌ریزی شیوه تعامل با رسانه‌های دیجیتال و فناوری‌های نوین اطلاعات و ارتباطات، متناسب با ارزش‌ها و اهداف دینی و جمهوری اسلامی، جایگاهی مضاعف یافته است.

کتاب حاضر که با توجه به اهمیت این موضوع نگارش یافته، با یک راهکارهای مقابله با این ابزار جدید ارتباطی پرداخته و با نگاه فقهی، به بررسی فیلتر کردن و منع دسترسی مخاطبان به داده‌های اینترنتی و تلویزیونی می‌پردازد.

در واقع هدف اصلی این کتاب، تحقیق در باب حکم فقهی فیلتر کردن و منع دسترسی دیگران است؛ که پس از بررسی آیات، روایات و مطلق ادله عقلی برهانی و نقلی، اصل اولی و همچنین موارد جواز و وجوب فیلتر را مشخص نماید و به این سوالات پاسخ دهد که حکم اولی فیلترینگ چیست؟ محدوده آیات و روایات و ادله داله بر حرمت منع دیگران چیست؟ فیلتر کردن در شرایط مختلف، چه حکم ثانوی پیدا می‌کند؟ در چه مواردی می‌توانیم

فیلترکردن را واجب بدانیم؟ ادله لزوم و وجوب فیلترکردن چیست؟ دلیل حرمت حفظ کتب ضلال، چگونه بر وجوب منع دیگران از دسترسی به صفحات اینترنتی دلالت دارد؟ کیفیت استدلال • دلیل نهی از منکر بر وجوب فیلترکردن چگونه است؟ چگونه می‌توان از دلیل حلیه بیع، بر جواز فیلترکردن صفحات اینترنتی استفاده کرد؟

بنابراین می‌توان گفت اولین نتیجه این کتاب، فهم دقیق حکم یک مسأله پرکاربرد اجتماعی است؛ و از این نتیجه می‌تواند راهگشای نهادهای مختلف اجرایی فیلترینگ قرار گیرد، تا بر اساس آن، حکم صحیح شرعی اعمال گردد.

بر اساس این پژوهش، می‌توان نتیجه گرفت: اصل اولی، حرمت منع کردن دیگران از دسترسی به صفحات وب، تلویزیون‌های ماهواره‌ای و شبکه‌های اجتماعی مجازی است؛ اما در صورتی که بیع اینترنت، مشروط به اطلاعات خاصی باشد، می‌توان اطلاعاتی که فراتر از مبيع است را، فیلتر نمود. همچنین در صورت یقین یا منکر بودن و نیز با نبود ضرر و مفسده‌ای در فیلترکردن، منع دیگران از دسترسی به این صفحات، تلویزیون‌ها و شبکه‌ها، واجب می‌باشد.

البته این پژوهش، که با دوری از بیان گستر • مباحث، به طور مختصر و کوتاه، به مسأله فیلتر در نگاه فقه شیعه می‌پردازد؛ به طور مفصل در رساله «رسی مبانی فقهی فیلتر» توضیح داده شده است؛ که در جشنواره «کتاب سال حوزه» در سال ۱۳۹۶، به‌عنوان اثر تحسین‌برانگیز معرفی گردید.

در پایان، لازم می‌دانم از اساتید خود، آیت الله محمد حسین احمدی عیبه، آیت الله علی مؤمن و آیت الله روح الله محب الرحمان، و همچنین سرکار خانم آمنه قراباگی که هر چه بهتر شدن این پژوهش یاری رساندند، کمال تشکر را داشته باشم.

اما قبل از آغاز مباحث فقهی، مناسب است توضیح مختصری پیرامون مقوله فیلتر و ابعاد و جوانب آن، که می‌توان هنوز آن را موضوع جدیدی نامید، ارائه گردد.

فیلتر که در عربی، به «الرقابة» تعبیر می‌شود، لفظ انگلیسی است که برگردان فارسی آن، «صافی» و «پالایه» به معنای وسیله‌ای برای پالایش کردن، دانسته شده است. بنابراین

در تطبیق این معنا بر فیلتر اینترنتی و ماهواره‌ای می‌توان گفت: فیلتر اینترنتی و ماهواره‌ای، ابزاری است که برای پالایش صفحات وب، تلویزیون‌ها و شبکه‌های مجازی، به کار برده می‌شود. پس «هر عملی که برای مسدود کردن صفحات اینترنتی و تلویزیون‌های سواری و شبکه‌های اجتماعی مجازی، انجام شود، به نوعی فیلتر کردن خواهد بود» که از سطح کردن دیگران از دسترسی به آن اطلاعات و داده‌ها سرچشمه می‌گیرد. حال چه با انجام مقدمات نزدیک فیلتر باشد، مانند جلوگیری از ورود اطلاعات متنی و ...؛ و یا با انجام مقدمات دور باشد مانند قطع برق و ... که مستلزم عدم امکان استفاده از کامپیوتر و تلویزیون؛ و البته، عدم ورود اطلاعات وب سایت‌ها و عدم پخش تلویزیون‌های ماهواره‌ای خواهد بود.

«صفحه وب» یا همان «وب» در انگلیسی، یک منبع اطلاعاتی در شبکه جهانی وب است که می‌توان به وسیله یک مرورگر وب، درین یک مانیتور، یک دستگاه موبایل و یا تبلت و ... به آن دسترسی پیدا کرد. صفحات وب که می‌تواند هر چیزی را به نمایش بگذارد، معمولاً شامل اطلاعاتی نظیر متن، تصاویر متنی، زمینه‌ای، تصاویر ایستا، تصاویر پویا و انیمیشن‌ها، فلش‌ها، صداها و ... هستند که در جهت مقاصد صحیح و مثبت، و یا برعکس، مشتمل بر محتوای فاسد و منکر و یا حتی خنثی باشد که به هر دلیلی، توسط ایجاد کنندگان و مالک آن صفحه، در محیط وب، قرار گرفته است.

تلویزیون ماهواره‌ای نیز به تلویزیونی گفته می‌شود که از طریق ارتباطات ماهواره‌ای انتقال می‌یابد و توسط یک دیش ماهواره‌ای و رسیور دریافت می‌شود. رسیور پس از دریافت از مناطق جهان، حتی نقاطی که تلویزیون‌های زمینی و کابلی قابل استفاده نیستند، می‌توان از شبکه‌ها و سرویس‌های ماهواره استفاده کرد.

البته در ایران استفاده از تلویزیون ماهواره‌ای ممنوع بوده و ماموران نیروی انتظامی گاهی اقدام به جمع‌آوری بشقاب ماهواره‌های شهروندان، می‌کنند، اما با این حال، علی‌جنتی، وزیر سابق فرهنگ و ارشاد اسلامی، در آذرماه ۱۳۹۲ ضریب استفاده از ماهواره در بین مردم تهران را ۷۱ درصد اعلام کرده است؛ که نشان از شیوع این تلویزیون‌ها دارد.

تأثیرپذیری افکار عمومی جامعه ایران از برنامه‌های تلویزیون ماهواره‌ای قابل

تأملی است. در بین کشورهای آسیایی، ایران از شرایط فرهنگی، اجتماعی و روانشناختی خاصی برخوردار است که مخاطبان تلویزیون ماهواره‌ای را در این کشور از دیگر مخاطبان، متمایز می‌کند. در تحلیل جایگاه رسانه‌های ماهواره‌ای، روحیه «جهان‌گرایانه» ایرانیان از دیگر مردم مطرح است. مناسبات فرهنگی و الگوهای رفتاری ایرانیان حاکی از آن است که ایرانیان نسبت به پدیده‌های تکنولوژیکی جدید انسانی و فرهنگی که در خارج از جهان فرهنگی‌شان شکل می‌گیرد، پذیرش و سازگاری نشان می‌دهند. ضمن این که «بحران هویت» و «استیلا» بهیچ‌یک از عطف‌های تکنولوژیکی و برنامه‌سازی رسانه‌ای توسط تلویزیون‌های ملی، گرایش به تلویزیون ماهواره‌ای را تشدید می‌کند. در این شرایط، مخاطبان با این انتخاب، در پی ساختن هویتی تازه هستند.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در گزارش خود در مورد دیدگاه‌ها و سیاست‌های مرتبط با ماهواره در ایران، ضمن بیان اینکه قانون منع استفاده از تجهیزات ماهواره‌ای از دیدگاه بسیاری از کارشناسان مربوط خود را از دست داده، تصویب قانونی جدید با رویکردی ثابت را یک نیاز دانسته است. در بخش دیگری از این گزارش به وجود ارتباط مستقیم بین نیازهای رسانه‌ای مردم و استفاده از ماهواره اشاره کرده است. بر طبق این گزارش تا نیمه دهه ۱۳۸۰ استفاده‌کنندگان ماهواره در ایران در پی تأمین نیاز سرگرمی بودند اما هم‌اکنون با رفع این نیاز از طریق شبکه‌های داخلی، نیاز به کسب خبر و تحلیل و تأمین فکری انگیزه استفاده از برنامه‌های ماهواره‌ای است. این گزارش به افزایش تعداد شبکه‌های مبتنی بر آرا و دیدگاه‌های مختلف سیاسی و فکری و همچنین استفاده از ظرفیت فضای دیجیتال برای تأمین نیازهای رسانه‌ای مردم به عنوان راه حل اشاره می‌کند.

بنابراین تلویزیون ماهواره‌ای، در این کتاب، به عنوان مصداق بارز تلویزیون‌هایی که مورد فیلتر قرار می‌گیرند بکار برده شده است؛ ولی در واقع، این تلویزیون موضوعیت نداشته و شامل هر برنامه‌ای از هر تلویزیون، چه ماهواره‌ای و چه غیر آن، می‌باشد. همچنین که از ادله‌ای که در بخش‌ها سوم کتاب خواهد آمد، ممکن است در صورت منکر بودن یک برنامه تلویزیونی غیر ماهواره‌ای هم، حکم شرعی به وجوب مسدود کردن آن، متصور باشد.

همچنین باید توجه داشت که هدف استفاده از یک وسیله مانند تلویزیون، در تطبیق حکم بر آن، تأثیر گذار است. بنابراین باید در نظر داشت که اگر منظور استفاده کنندگان از یک برنامه تلویزیون ماهواره ای، به دور از مباحث غیر اخلاقی، «تحقیق، تفحص و پژوهش» است، ممکن است حکم دیگری پیدا کند؛ علاوه بر این، همانطور که با فیلتر کردن می توان از بخش تلویزیون های ماهواره ای، جلوگیری کرد، می توان با ساخت برنامه هایی بهتر، به مقابله با آن پرداخت. بنابراین علاوه بر روش فیلتر کردن برای مقابله با منکر، می توان از لزوم ساخت برنامه های مفید و جذاب، سخن گفت.

اما نسل جدیدی از شبکه های اجتماعی مجازی یا همان رسانه های اجتماعی است که بعد از رسانه های جمعی ظهور یافته اند، امکان تعامل میان تولیدکننده پیام و دریافت کننده آن را فراهم می آورند. بدین معنا که در این رسانه ها، مخاطب و یا گیرنده پیام، منفعل نبوده و به تعامل پویا و فعالانه از طریق ارسال و دریافت پیام می پردازد و همچنین امکان ایجاد تغییراتی در پیام ارسالی و ارزش آن را دارد. از آمار و ارقامی که هر روزه ارائه می گردد چنین برمی آید که رسانه های اجتماعی رشد و گسترش روزافزون و پرسرعتی داشته اند.

وجه مشترک رسانه های اجتماعی، مخاطب محور بودن آنها و تولید محتوا توسط افراد استفاده کننده است، بدین صورت که در رسانه های اجتماعی هر فرد محتوایی که خود تولید کرده و یا از میان محتوای موجود در شبکه اجتماعی مجازی انتخاب کرده را با دیگر افراد به اشتراک می گذارد. البته هر چند روابط کاربران فضای مجازی را با واسطه است و نه «رو در رو»، اما در بسیاری از پژوهش های مرتبط، از اصطلاح «اجتماع» برای اشاره به جمع کاربران استفاده شده است.

شبکه های اجتماعی برپایه اینترنت از قبیل فیس بوک با بیش از یک میلیارد مخاطب یا تلگرام، در بین جوانان محبوبیت به سزایی کسب کرده اند. این شبکه های اجتماعی در عین حال که فضاهایی هستند که در آنها افراد دوستان جدیدی پیدا می کنند و یا دوستان قدیمی خود را در جریان تغییرات زندگی شان قرار می دهند، مکان هایی برای تبادل نظر هستند که در آنها جوانان عقاید و نظرات خود را با هم به اشتراک می دهند.

این قابلیت که یک جوان بتواند با امثال خود در کشورهای دیگر جهان ارتباط برقرار کند باعث می‌شود تا این شبکه‌ها به مکانی تبدیل شوند که در آنها ایده‌های جدید معرفی شوند. مورد بحث قرار می‌گیرند. بنابراین شاید بتوان گفت شبکه‌های اجتماعی، به عنوان زیرمجموعه‌ای از جامعه در نظر گرفته شده که در آن، افراد به زندگی‌ای موازی با زندگی بیرونی خود در جامعه واقعی می‌پردازند و با افراد دیگر ارتباط برقرار می‌کنند.

البته به این نکته هم باید توجه داشت که بسیاری از نهادهای مختلف جهانی و اینترنتی، با اهداف گوناگون که مهم‌ترین آنها تجاری و تبلیغاتی است، دست به راه‌اندازی شبکه‌های اجتماعی زده یا در صدد خرید سهام مهم‌ترین شبکه‌های اجتماعی دنیا هستند، و به نظر می‌رسد شبکه‌های اجتماع در اینترنت، در آینده بیش از این هم اهمیت پیدا می‌کند. شبکه‌هایی که هم‌اکنون هم، روز به روز محبوب‌تر می‌شوند.

در ایران عضویت در شبکه‌های اجتماعی آزاد بوده، البته بسته به نوع فعالیت شبکه و فرد، ممکن است جرم به حساب بیاید. البته امری کیفی از تعداد شبکه‌های اجتماعی در ایران موجود نیست؛ ولی طبق ادعای برخی رسانه‌ها، تقریباً حدود ۶۰۰ مورد تحت عناوین شبکه‌های اجتماعی، جوامع مجازی، میکرو بلاگ، موبلاگ، تارگت‌گو یا فروم، اتاق گفتگو یا چت روم در کشور ایجاد شده است و این نشان از رونق این گریه سال‌ها در ایران دارد.

در زمینه تهدیدهای رسانه‌های اجتماعی هم که سخن هم بسیار گفته شده است، به نظر می‌آید همین که بر اهمیت و تاثیرگذاری این رسانه‌های اجتماعی در شبکه زندگی و شیوه گذران اوقات افراد دقت کنیم، به نحوی تهدیدها و در عین حال فرصت‌های این فضا را پذیرفته‌ایم، به این معنا که اگر میزان اهمیت این فضا و سهمی که این رسانه‌ها در

اجتماعی در میان موضوعات فعالیتی افراد داشته‌اند را بررسی کنیم، خود پذیرش اهمیت درک تهدید و فرصت این فضای نوپدید است. فضایی که در میان فعالیتهای روزانه افراد، مانند تیغی دو لبه است؛ همانگونه که میتوان از مزایای این شبکه‌های اجتماعی مجازی از جمله آموزشی و ... بهره برد، ممکن است تحت تاثیرات منفی آن، نظیر ارتباطات اجتماعی نامناسب، آسیب‌های روانی و روحی و عاطفی و همچنین آسیب‌های جسمانی در استفاده طولانی مدت، قرار گرفت.

حال در صورتی که این صفحات، تلویزیون‌ها و شبکه‌های اجتماعی مجازی، مشتمل بر محتوای فاسد باشند و مصداق منکر قرار گیرند، فیلترکردن آنها، به نوعی «منع از منکر» دانسته می‌شود. چراکه به وسیله فیلتر، از دسترسی دیگران به این اطلاعات و داده‌ها منع عملی می‌شود؛ که در مرحله‌ای بعد از نهی زبانی از منکر دانسته می‌شود.

در واقع می‌توان گفت منع از منکر، همان نهی از منکر است؛ با این تفاوت که نهی از منکر، می‌تواند به صورت یک انشاء انجام پذیرد. ولی منع از منکر، لزوماً اقدامی عملی برای جلوگیری از وقوع منکر می‌باشد که در تطبیق با موضوع این کتاب، همان فیلترکردن صفحات وب، تلویزیون‌های ماهواری و شبکه‌های اجتماعی مجازی فاسد و منکر می‌باشد.

همچنان که ممکن است موضوع «صفحات وب، تلویزیون‌ها و شبکه‌های اجتماعی مجازی فاسد و منکر» را به سبب نداشتن تطبیق داد که طبق نظر اغلب فقها، اگر «یقین یا احتمال گمراه شدن شخص و تقویت غل» بدان داده شود، حفظ آن حرام خواهد بود. چراکه در هیچ یک از مستندات و ادله این حکم، آلمه کتاب نیامده، بلکه عناوینی مانند: قطع ماده فساد، لهو الحدیث، باب ضلال، جمیع بؤه المعاصی، و ... می‌باشد که موضوع حکم حرمت را گسترش می‌دهد.

البته باید توجه داشت همانطور که در شروط وجوب نهی از منکر آمده، نهی از منکری که مستلزم ضرر و مفسده باشد، واجب نمی‌باشد. حال چه مستلزم ضرر جانی باشد، مانند ضررهای احتمالی در اعمال پارازیت‌های ماهواره‌ای؛ چه مستلزم ضرر مالی باشد، مانند صرف هزینه‌هایی از بیت‌المال برای اعمال فیلتر؛ و چه مستلزم مفسده‌ای مانند نگاه حرام و ... باشد.

ذکر این نکته نیز دارای اهمیت است که شاید بتوان گفت مهم‌ترین دلیل برای حرمت منع دیگران و فیلتر کردن، همان دلیل حرمت «ظلم» است که به معنای «تجاوز از حق» و «منع کردن» بیان شده است.

با دقت در این معانی، می‌توان این طور جمع بندی کرد که «منع کردن دیگران»، و «فیلترکردن» که موضوع این کتاب است، مصداق «ظلم» قرار می‌گیرد. البته واضح است که اگر در منع کردن و فیلترکردن، «منع از حق» نباشد، بلکه برعکس، خود «منکر کردن».

(مانند نهی از منکر)، «عن حق» و به دستور خداوند باشد، «ظلم» نبوده، بلکه در مقابل، از مصادیق «عدل» به شمار می‌آید. اما به عنوان اصل کلی، و قبل از اثبات «حق بودن نهی و منع کردن»، می‌توان گفت منع کردن، از مصادیق «ظلم» شمرده می‌شود.

در ادامه، در اولین بخش کتاب، برای شروع کلیاتی مانند «تاریخچه فیلتر و پژوهش در این موضوع»، «نسبت فیلتر و منع کردن»، «محدوده فیلتر»، و «مرجع تشخیص لزوم و اعمال فیلتر»، بیارای موضوع و فرضیه تحقیق و همچنین «ادبیات تحقیق» بیان شده؛ و در بخش دوم کتاب، به تعیین و توضیح حکم اولی در موضوع فیلترکردن پرداخته می‌شود؛ و بعد از آن نیز، در بخش پایانی، بحث از حکم جواز و یا حتی وجوب فیلترکردن در موارد خاص مانند فساد صفحات وب، تالان‌بون‌های ماهواره‌ای و شبکه‌های مجازی، پی گرفته می‌شود.

محمد مهدی محب الرحمان

خردادماه ۱۳۹۷